
Projev prof. PhDr. Františka Šmahela, DrSc. na slavnostním koncertu

Projev prof. PhDr. Františka Šmahela, DrSc.

na slavnostním koncertu

při příležitosti oslav 100. výročí založení Nadání Josefa, Marie a Zdeňky
Hlávkových, který se konal dne 26. ledna 2004 ve Velké aule Karolína

Vážení hosté, dámy a pánové,

na koncerty se nechodí poslouchat přednášky. Není ovšem pravidla bez výjimky a tou je dnešní hudební setkání k poctě velkého muže české historie, zakladatele České akademie věd a umění i Nadání spjatého s jeho jménem. Tu a tam zazní výtka, umíme-li si dostatečně vážít osobností významu Josefa Hlávky. Má-li někdo v Praze most, a v Řeporyjích ulici, chodíme-li často kolem jeho domů, občas i kolem jeho sochy z dílny Josefa Mařatky, není to málo. Velký Hlávkův portrét od Václava Brožíka visí v zasedací síni Akademie věd, která se ovšem i jinak hlásí k svým prvopočátkům. Nikdo nespočítal, kolik dětí se narodilo v Zemské porodnici, kterou navrhl a postavil, na 3500 nemajetných studentů vstoupilo do akademického života díky jeho kolejm. Hlávkova paměť je roztroušena po českém venkově. Lužany se pyšní zámečkem, který zde Josef Hlávka vystavěl na základě staré tvrže, na svého rodáka nezapomínají Přeštice. Jako malý kluk jsem netušil, že velká hrobka rodiny Nevolovy, která podněcovala moji fantazii na hřbitově v rodné Trhové Kamenici, je vůbec prvním realizovaným dílem architekta Hlávky.

Také v cizině nalezneme po něm výrazné stopy. Ve Vídni jen Češi někdy vědí, že Hlávka realizoval mimo jiné projekty Votivního chrámu Panny Marie a monumentální Dvorské opery, tu a tam ještě stojí některý ze 142 činžovních domů, které zde postavil. V posledním desetiletí si naopak začaly Josefa Hlávku připomínat ukrajinské Černovce. To ostatně není divu, rozsáhlý komplex ústředí řecko-pravoslavné církve patří k nejpozoruhodnějším architektonickým památkám, které nejen vystavěl, ale i projektoval.

Nemylme se, ani socialistické Československo na kapitalistu Hlávku zcela nezanevřelo. Most přejmenován nebyl, o jeho životě a díle vycházely odborné studie, k 75. výročí jeho smrti byla v roce 1983 vydána příležitostná známka a uspořádáno I. sympozium, v roce 1988 vyšla zatím nejpodrobnější a opravdu přínosná monografie z pera Aloise Lodra. Ostatně samo přežití Hlávkova Nadání je nanejvýš pozoruhodnou kapitolou minulé historie.

Vlna zvýšeného zájmu o našeho největšího mecenáše po Karlu IV. přišla, jak se dalo očekávat, po listopadu 1989. První příležitost poskytlo sté výročí založení České akademie věd a umění v roce 1991, které bylo připomenuto vědeckou konferencí, výstavou, slavnostním matiné v Národním divadle i vydáním pamětní medaile k poctě Josefa Hlávky. Krok za krokem také začala restituovat původní nemovitý majetek nová Správa Nadání Josefa, Marie a Zdeňky Hlávkových. Neméně je ovšem důležité, že jeho výnos, pokud to je možné, opět plyne ve prospěch původních legátů. Postupnou rekonstrukci Hlávkou projektovaných i postavených objektů rovněž nelze přehlédnout, právě tak jako medaile, literární ceny a početná stipendia pro studenty a doktorandy. Novou etapu rozvoje prožívá Národohospodářský ústav Josefa Hlávky, ve spolupráci s Českým vysokým učením technickým bylo v posledním školním roce ubytováno s podporou Nadání kolem 150 nemajetných akademiků.

Málokterá osobnost novodobých českých dějin zůstává zakotvena v dějinné paměti tak jako Josef Hlávka. A přesto se ozývají nespokojené hlasy. Ano, studijní možnosti zdaleka nevyčerpali především historici a uměnovědci, nemálo úkolů má před sebou i Správa Nadání. Otázkou jiného druhu je širší povědomí o Hlávkovi. Anketa, která se kolemjdoucích dotazovala na Josefa Hlávku, skončila, jak se dalo čekat. Tu a tam někdo věděl, že má v Praze most. Nejinak by to dopadlo, kdybychom se vypyptávali na Josefa Jungmanna či Františka Palackého...

Dějinná paměť, nemá smysl to zastírat, je nespravedlivá. Svou pozornost soustřeďuje na několik jedinců, do nichž promítá v jakési zjednodušené esenci příkladné zásluhy a zavřehodné skutky. V mohutném stínu Josefa Hlávky tak zůstávají desítky a stovky větších i drobných dobrodinců a mecenášů, kteří by si ve svém souhrnu rovněž zasloužili pomník kovu trvalejší. Na druhé straně v dějinném čase, který žijeme, postrádáme nového Hlávku a neprávem někdy přehlídíme zástupy drobných přispěvatelů na charitativní sbírky, zahraniční solidární pomoci a v poslední době i na domácí děravé zdravotnictví. Žijeme v jiné době, v níž se uplatňuje jiné pořadí hodnot a ideálů. Ostatně teprve s delším časovým odstupem vysvitne, jak se o systémovou obnovu nadační činnosti v podmínkách České republiky zasloužil její první prezident.

Ano, lze slyšet hlasy, kdo má, tomu se to dává. Jiní ovšem mají mnohonásobně více a pokud přispívají na veřejné prospěšné věci, pak více méně jen proto, že tím získávají výhodnou reklamu anebo odpisy daní. Řekl jsem více méně, abych se nedotkl jinak smýšlejících sponzorů. Sponsoring má zatím k mecenášství daleko, třebaže i v něm bývá větší či menší tužba po vlastním zviditelnění za života i po smrti.

Jestliže marně dnes hledáme následovníky Josefa Hlávky, pak musíme vzít v potaz, že byl dítětem a mužem své doby. Dnešní milionáři přišli k majetku většinou snadno, zpravidla spekulacemi a jsou příliš mladí na to, aby pomýšleli na své zvěčnění chvályhodným mecenášstvím. Doba, do níž se Hlávka narodil, byla obnoveným jarem českého národa. Na gymnáziích v Klatovech a v Kolíně se potýkal s němčinou, která mu ostatně přijde velmi vhod ve Vídni a bez níž by se ani v Čechách neuplatnil. Pohnutý revoluční rok 1848 ho zastihl v Praze, kde jako sedmnáctiletý student Stavovské realky působil ve studentské legii. O rok později byl již zvolen do výboru Akademického řečnického a čtenářského spolku. Před zatumčlostí Prahy nastupujícího Bachova absolutismu ho uchránil odchod na studia do Vídně, kde v roce 1854 absolvoval Akademii výtvarných umění s nejvyšším možným oceněním, s nímž bylo spojeno i úplné osvobození od vojenské služby.

Jeho rané projekty vzbuzovaly respekt, sebevědomí si zvýšil poznatky z tříleté studijní cesty po Itálii, Sicílii, Řecku, Francii, Anglii, Belgii a Německu. Po návratu zůstal ve Vídni s plnou hlavou plánů, avšak zcela bez prostředků. Stavebním podnikatelem se stal proti své vůli, aby se užíval. V této životní etapě se na něho pouсмála vrtkavá Štěstěna, když mu přední vídeňský stavitel František Šebek, u něhož se osvědčil jako stavbyvedoucí, zdarma předal zavedenou kancelář včetně veškerého stavebního zařízení. Císařská metropole právě v té době procházela do té doby nevídaným stavebním rozmachem. Mladý Hlávka využil příležitosti a díky svému talentu, získané erudici a především mimořádnému nasazení všech svých sil úspěšně realizoval jednu významnou stavbu za druhou. V krátké době získal nezanedbatelný majetek, množily se i počty. Ve věku třiceti čtyř let mu bylo uděleno čestné měšťanství Vídně, v dubnu 1868 byl vyznamenán řádem císaře Františka Josefa, krátce předtím získal jednu z druhých hlavních cen za architekturu na Pařížské světové výstavě. Poslední z uvedených poct dokládá, že bychom v Hlávkově neměli vidět jen stavitele a podnikatele. Výčet dalších ocenění, čestných funkcí i dokončených staveb v první fázi jeho podnikatelské činnosti by jen zvýraznil úspěšnou kariéru chudého českého synka v cizině.

Josef Hlávka neznal odpočinku. Ve své firmě najednou realizoval několik desítek staveb, neustále cestoval po staveništích v celé monarchii, zvláště náročná pak byla výstavba rezidence řecko-katolického biskupství v Černovicích. Aby stavbu v tomto zaostalém koutě monarchie uskutečnil, musel zde postavit cihelny, otevřít kamenolomy, postavit vlečku a přivést z Vídně kameníky a jiné řemeslníky. Na podzim 1869 psychicky i fyzicky vyčerpaný Hlávka ochrnil na obě nohy a v osmatřiceti letech byl odkázán na invalidní vozík. Celé tři roky vzdoroval, ze svého pokoje řídil veškeré práce a čelil svým nepřátelům, kritikům a závistivcům. Do vrcholů bijí větry, pradávný postesek filozofa Abelarda, platil i pro Josefa Hlávku. Místy ovšem mohla být i kritika na místě. Činžovní domy, které ve Vídni i v Praze stavěl s výhledem na vysokou rentabilitu, měly daleko k jeho neogotickým chrámům, k veřejným budovám či soukromým palácům.

Po čtyřech letech neúspěšné léčby Hlávka v dubnu 1873 vrátil stavební koncesi a předal rozdělané stavby. Dále se léčil, na velkostatku v Lužanech, který v roce 1866 původně zakoupil pro svoji matku, začal hospodařit, zvláště když se po letech jeho zdravotní stav zlepšil natolik, že zprvu o berlích a později jen o holi mohl s přáteli podnikat výlety do okolí. Sotva pookřál, začala chřadnout jeho milovaná žena Marie, která odešla na věčnost v listopadu 1882. Patrně oprávněně se soudí, že to byly životní svízele a rány osudy, jež Josefa Hlávku přiměly k úvahám o pomíjivosti pozemského bytí o účelném vynaložení jmění ve prospěch obrozujícího se českého národa. Loajalita k císařskému domu, bytostný konservatismus a zakotvení ve staročeské státoprávní politice nebyly ovšem na překážku jeho službě národní ideji. Povšiml si toho již Jan Neruda: „národ je chudý a dá jen, co má, co může; a těch Hlávků, kteří jsou bohatí a přece dají, je málo“, a to na rozdíl, jak dodává, od dvou set velkostatkářů, kteří na národní věci nedají pranic.

Hlávka nebyl výjimkou jen tím, že hleděl ku podpoře a k rozvoji českého ducha. Natažených rukou bylo mnoho a je věru neradostné číst žebravé a současně pochlebnické dopisy, které dostával i od soudobých velikanů. Drobné prosebníky nepřehlédl, almužny jim pouštěl ze své lužanské pracovny penězovodem vlastní konstrukce. I detaily mohou být výmluvné. Řídil se zásadou: přispějte, pak dám i já; těmito i jinými slovy dával najevo, že se nenechá oškubat, že nechce být, jak říkával, pouhou „fangličkou“. Hlávka i jako mecenáš myslel koncepčně, měl své představy a tvrději je též prosazoval.

Svému národu chtěl prospět ve více směrech, a to s podivuhodným rozmyslem. Nejprve přišla na řadu česká univerzita zřízená po rozdělení jednotného vysokého učení v roce 1882. Nejvíce bylo tehdy zapotřebí zajistit české učebnice a jiné pomůcky. Teprve mnohem později Josef Hlávka finančně zajistil kolej pro nemajetné studenty jako zařízení, které vedle střechy nad hlavou mělo mladým mužům poskytnout jazykovou i společenskou výchovu včetně tělesného výcviku.

Královskou učenou společnost Hlávka zprvu mínil proměnit v Národní Akademii, když se však tomu vzepřela její německá část, začal se zabývat myšlenkou na založení České akademie věd a umění. Jeho nezměrné úsilí v tomto ohledu bylo korunováno zakládací listinou, kterou 5. prosince 1892 vydal a česky podepsal císař František Josef I.. Hlávka odmítl návrh, pojmenovat Akademii jeho jménem, přijal však volbu za jejího prvního prezidenta.

V posledních dvou desetiletích 19. a na počátku 20. století nebylo v Praze a v Čechách stavby širšího významu, na níž by se Josef Hlávka svými radami i finančními příspěvky nepodílel. Stačí tu připomenout opravu Dienenhoferova chrámu v jeho rodných Přesticích, rekonstrukci hradu Karlštejna, obnovu povodní strženého Karlova mostu nebo novostavbu Národního muzea. „Kus života“, jak se sám vyjádřil, mu vzalo prosazení Akademie výtvarného umění a zajištění její novostavby na okraji Stromovky. Podporoval kdekoho, výtvarníky, spisovatele i hudebníky, krajanské spolky i rodící se Českou filharmonii. Na sklonku života měl Josef Hlávka stále více na mysli i národohospodářskou složku českého vzestupu, a proto roku 1903 ztrojnásobil původní nadaci určenou na vznik jakési průmyslové akademie a dal tím podnět ke zřízení Národohospodářského ústavu, k němuž o tři roky později také došlo.

Své dlouhodobé mecenášské úsilí Josef Hlávka završil založením Nadání Josefa, Marie a Zdeňky Hlávkových, které se po jeho smrti 11. března 1908 stalo univerzálním dědicem veškerého jeho movitého i nemovitého majetku. Dnes si

připomínáme sté výročí vzniku statutu tohoto Nadání, které Josef Hlávka 25. ledna 1904 na zámku v Lužanech připojil ke své závěti.

Josef Hlávka měl v největší oblibě kvarteta, poslouchal ovšem i Mozarta, Antonín Dvořák patřil k jeho stálým hostům v Lužanech i v pražském bytě, neméně často zde s Českým kvartetem vystupoval i Josef Suk. Jsem si jist, že by si se svou druhou ženou Zdeňkou, vynikající klavíristkou, rád dnes poslechl i mladé Snítílovo kvarteto.

Pěkný zážitek.